

ЎЗБЕК МАҚОМШУНОСЛИГИ ТАРИХИ ВА “МАҚОМ” ТЕРМИНИНИНГ ГЕНЕЗИСИ ҲАҚИДА

ОРИПОВ ЗОКИРЖОН

Филология фанлари номзоди, профессор, Ўзбекистон давлат консерваторияси

Аннотация. Мақолада ўзбек мақомшунослиги тарихи ҳамда “мақом” терминининг генезиси ҳақида фикр юритилади.

Таянч сўз ва иборалар: мақом, ўзбек мақоми тарихи ва назарияси, ўн икки мақом, шашмақом, мусиқашунослик, мақомшунослик, Ўзбекистон давлат консерваторияси.

Аннотация. Статья посвящена истории узбекского национального искусства маком и генезису термина «маком».

Опорные слова и выражения: маком, история и теория узбекского макома, двенадцать макомов, шашмаком, музыковедение, искусство макома, Государственная консерватория Узбекистана.

Abstract. This article is devoted to the history of Uzbek Makom and the genesis of the term “makom”.

Keywords and expressions: makom, history and theory of Uzbek makom, twelve makoms, shashmakom musicology, Uzbek makom, State Conservatory of Uzbekistan.

1972 йил Ф. М. Кароматов ташаббуси, ўша йиллардаги Тошкент давлат консерваторияси ректори Мухтор Ашрафий ва Ўзбекистон композиторлар союзи раиси А. Ҳ. Жабборовларнинг қўллаб-қувватлаши ҳамда бир қатор ўзбек зиёлилари ҳаракатлари билан Тошкент давлат консерваторияси Илмий Кенгашининг апрель 1972 йил қарорига асосан, Шарқ мусикаси кафедраси ташкил этилиши маънавий жасорат бўлди. Кафедра олдида қўйилган бош мақсад ўзбек мумтоз мусиқа ижрочилигини (ўзбек мусикасининг устувор асоси – шашмаком, хоразм макомлари, Фарғона-Тошкент мақом йўллари, катта ашула ва бошқлар) оғзаки анъанадаги устозона мусиқа ижрочилигини амалий жиҳатдан ўрганиш ва ўргатиш бўлса, иккинчидан, ўзбек мақомига бевосита алоқадор бўлган Шарқ халқлари ҳозирги замон мусиқа жараёнини, Шарқ мусиқашунослигини мустақил фан даражасига кўтарган отабоболаримизнинг араб, форс ва туркий тилларда яратган асарларини илмий таржима ва таҳлил қилиб, юзага чиқариб, истеъфода эта оладиган мутахассислар тайёрлаш эди. Кафедрага ишлаш учун таниқли танбурчи Рихси Ражабий, “Мақом” ансамбли мусиқа рҳбари бастакор ва созанда Фахриддин

Содиқов, мақомшунос олим, санъатшунослик доктори Исҳоқ Ражабий каби мақом билимдонлари таклиф этилди. Аммо, кафедранинг номини “Мақом кафедраси” деб аташга илож йўқ эди, чунки Совет даврида баъзи билимдонлар “мақом – феодал-бойлар мусикаси” деб жар солар эди. 2017 йилнинг 17 ноябрида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори имзоланиши билан бу тушунмовчиликларга чек қўйилди. Кафедра номи эндиликда “Ўзбек мақоми тарихи ва назарияси” кафедраси деб аталди.

Диний (исломий) сўз ва терминларнинг шаклланиши билан бошланган Ислом классик давр терминларининг шаклланиши Шарқда ўзга соҳаларга, фанларга доир араб терминларнинг шаклланишига асос бўлди. Бу нарсани тиббиётда, математикада, кимёда, ҳуқуқшуносликда кўриш мумкун бўлгани каби, мусиқашуносликда ҳам кузатиш мумкун. VII асрда Қуръони каримда келтирилган баъзи сўзлар, кейинчалик мусиқашунослик терминлари сифатида ҳам қўлланилди. Масалан,

ماқом – سورة البقرة (2) مَقَامٌ
{ وَإِذْ جَعَلْنَا النَّبِيَّ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ }

лазий би-л-кул маратайн (иккиланган октава – квинтдецима) нинг икки ярмининг ҳар бири иккинчисига ўхшаш тақсимланишга эга бўлмаса, ҳар бир бўлак иккинчисиди, ҳар бир нағма бошқасиди ўз жойига (мақомига) эга бўлиши мумкин эмас” (أبو منصور 236 б).

Мумтоз даврнинг куйи боскичининг вакиллари Сафиуддин Урмавийни “Ўн икки мақом” тизими намунасини илк бор яратди ва бу иш кейинги олимлар Қутбиддин Шерозий, Абдулқодир Мароғий, Абдурахмон Жомий, Зайнулобидин Ҳусайний томонидан мукаммаллаштирилиб, бойитиб борилди. Масалан, Жомийнинг рисоласида “Ўн икки мақом”нинг номланишлари ва тартиби шундай берилади: عشاق (Ушшоқ); نوى (Наво); بوسليك (Буслик); راسْت (Рост); حسيني (Ҳусайний); راهوي¹. حجاز (Ҳижоз); زنگوله (Зангула); اصفهان (Ироқ); زيرافكند (Зирофканд, қўшимча аталиши – كوجك (кучэк)); بزرگ (Бузург)². Ўн икки мақомни яратилишига оид турли ривоятлар бор. Уларни кўриб чиқайлик:

عشاق (ушшоқ) арабча عاشق (ошиқ) сўзининг кўплиги бўлиб, баъзилар Аллоҳнинг ошиқлари, Аллоҳни севувчилар айтадиган ва эшитадиган асарлар бўлган учун عشاق (Ушшоқ) деб атаганлар деса, баъзилар “Ушшоқ” мақоми лирик кайфиятларни ифодалаган ва лирик (ишқий) шеърлар билан ижро этиладиган асар ҳамда ошиқлар тилидан айтилгани учун унга “Ушшоқ” (Ошиқлар) номи берилган бўлса керак³ – дейди³.

نوى (Наво) сўзи форсча бўлиб, алиф билан ҳам ёзилади, яъни نوا ва “ёқимли, покиза куй, оҳанг” маъносини англатади.

بوسليك (Буслик) атоқли исм хос Абу Салиқдан олинган деса, И. Р. Ражабов⁴,

О. А. Иброҳимов: “Йўловчи, ошиқ, тўғри йўлдан боровчи мусофир” – деб тушунтиради⁵. Ривоятларда халифа Умар (р.а.), сафарда туя чарчокни сезмаслиги ниятида “Буслик” мақомини яратган дейилади. Умуман, Ўн икки мақом, хусусан ундаги ҳар бир мақомнинг яратилиши ва аталишига оид ривоятлар кўп. Баъзи ривоятларда Ўн икки мақомни ижод этилиши ва мақомларнинг аталишини Афлотун ёки Мусо (а.с.) номи билан боғланса⁶, баъзилари Пифагор номи билан боғланади. “Буслик” хусусида яна ривоят қилинадики, Пифагорнинг доим шу товушқаторда туркий қўшиқлар хиргойи қилиб юрадиган Буслик исмли кули бўлган экан.

Агар бу сўзга араб тили нуқтаи назаридан қаралса, سالك (салик) – тўғри йўлдан боручи, сўфийликнинг юқори даражаларидан бирига эришган маънони беради, ابو سليك (Абу Слик) нинг маънавий таржимаси эса “тўғри йўлнинг боши” бўлади ва ابو سليك (Абу Слик)нинг ўзгарган шакли بوسليك (Буслик), яъни ўн икки мақомнинг бирининг номи бўлиши жоиз. والله اعلم.

راسْت (Рост) ажам халқлари тилларида “тўғри, ҳақиқатга мос келувчи” маъноларини англатиб, راه راسْت (Роҳи рост) дейилса, Қуръони каримдаги صراط المستقيم (сирату-л-мустақим – ҳақиқат йўли, тўғри йўл, Аллоҳ йўли)ни англатади. راسْت (Рост) мақомини ام الادوار (умму-л-адвар) – “мақом даврларининг онаси” деб ҳам атайдилар.

عراق (Ироқ) – Ажам мамлакатларидан Ҳаж ибодатлари адо этиладиган, исломнинг муқаддас шаҳарлари – Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунавварага ҳожилар ўтадиган йўлда жойлашган мамлакатнинг номи.

إصفهان (Исфажон) – кўп уламоларни етказиб берган, ўрта асрларда Эроннинг маданий ва илмий маркази бўлган шаҳарларидан бирининг номи.

¹ Джами А. Трактат о музыке. Перевод с персидского А.Н. Болдырева. (Приложение. Фотокопия «Трактата о музыке» на фарси) Редакция и комментарии В.М. Беляева. – Т.: Из-во АН Уз ССР, 1960. – С. 32.

² Ражабов И. Мақомлар. – Т., 2006. – С. 92.

³ Там же. – С. 94.

⁴ Иброҳимов О.И. Фергано-Ташкентские макомы. Ташкент – 2006. С.21.

⁵ Музыкальная эстетика стран Востока.: Сборник. – М.: «Музыка», 1967. С. 315.

⁶ Музыкальная эстетика стран Востока.: Сборник. – М.: «Музыка», 1967. С. 322.

